

Szabó A. Ferenc

Az EU újabb tagállamainak kisebbségi statisztikájáról

A tanulmány a Nemzet és Biztonság 2009. évi 9. és 10. számában megjelent két tanulmány fogalmi és statisztikai ellentmondásaira reflektál, annak elismerése mellett, hogy az értékes elemzések nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy az EU kisebbségpolitikáját mind a szakma, mind a közvélemény a korábban tapasztaltnál jobban megismerje. A szerző véleménye szerint a sok nemzetből és sokféle kisebbségből álló unió csak akkor érheti el célkitűzéseit, ha segíti kezelni ezt a helyzetet. Különösen szembeszökő a kisebbségi kérdés jelentősége az újabb tagállamokban, ahol a világ roma lakosságának nagy része él. Mivel esetükben nem klasszikus – nyelvi és nemzeti – sajátossággal rendelkező kisebbségről van szó, problémáik könnyen válhatnak politikai és statisztikai-demográfiai spekulációk részévé.

Csiki Tamás tanulmányairól

Gondolatébresztő tanulmányok jelentek meg a ZMNE SVKI tudományos segédmunkatársától a Nemzet és Biztonságban az unió kisebbségi politikájának „fogalmi és általános nemzetközi jogi háttéréről” és „kisebbségvédelmi rendszerének fejlődéséről”. Öröndetes, hogy a túlnyomórészt a nemzetközi politika és a biztonság globális kérdéseivel, valamint földünk válságövezeteivel foglalkozó periodika egy tulajdonképpen szintén globális, de mégis olyan témának szentelt figyelmet, amelynek konkrét magyar vonatkozásai is vannak. A szerző hatalmas munkát végzett a dokumentumok alapos ismertetésével, de adós maradt a megcélzott fogalmi kérdések és különösen az európai kisebbségek statisztikai-demográfiai problémáinak taglalásával. Ebből következően adatbázisa tévedéseket tartalmaz, ami elsősorban a magyarországi és a hazánkkal határos or-

szágok kisebbségi adatainak vonatkozásában kifogásolható, ugyanis maximalizálja a magyarországi, viszont minimalizálja a szomszédos országok kisebbségi adatait.

A novemberi írás mindkét táblázata téves, amellet elönytelen a kérdésben megfogalmazható magyar politikai, diplomáciai álláspont képviselője számára. A tanulmány 57. oldalán található térkép átvétele egy olyan internetes forrásnak, amely áttekintést kíván nyújtani a „rendezetlen etnikai kisebbségi kérdésekről Európában” (Eurominority – <http://eurominority.eu>). Meglepő, hogy a térkép körvonalazza ugyan a határon túli magyarság településterületeit, de nem jelöli helyzetüket rendezetlennek. Viszont rendezetlenként jelöli a lapp kérdést Norvégiában, Svédországban, Finnországban és Oroszországban, a németkérdést Lengyelországban, a szorbkérdést Németországban, a frízkérdést Hollandiában és Németországban, a belgiumi kisebbségi témát egészében, a spanyolországi (katalán,

baszk és galíciái), a franciaországi (breton, elzászi, katalán, okszitán, provanszál, baszk, korzikai), az olaszországi (dél-tiroli, szlovén, ladin, szárd), a görögországi (aromun), az albániai (görög), a romániai (török, lipován), a moldovai (tiraszpoli, gagauz), a nagy-britanniai (skót, walesi, észak-ír), az ukrainai és szlovákiai (ruszin) kérdést, sőt a lengyelországi kasubok és lettországi lívek helyzetét is. A legmeglepőbb a csehországi morvakérdés megoldatlanságának jelölése. Csehországban, a rendszerváltáskor valóban fölmerült a „morvakérdés”. Készült is felmérés, amely a körülbelül húsz ezer négyzetkilométeres, hárommillió, 1918 óta szudéta és sziléziai területekkel kiegészült régió lakosságának 88,3 százalékát találta „morvának”. Napjainkban a parlamenti pártok között – meglepően – csak a parlamentben 26 képviselővel rendelkező Cseh- és Morvaországi Kommunista Párt viseli nevében a „morva” megkülönböztetést. A parlamenten kívüli Moravane nevű kis pártnak nincs komoly tömegbefolyása.

A felsorolásból nyilvánvaló, hogy a kisebbségi problémák parttalan elegyítéséről van szó, amely nincs tekintettel a téma nyelvi, etnikai, regionális, illetve történelmi különbözőségeire. Ismeretes, hogy Skóciának külön parlamentje van, a dél-tiroli osztrákok kiterjedt, jogokkal körülbástyázott területi autonómiát élveznek, viszont az aromunoknak (Görögországban), a ruszinoknak (például Ukrajnában), vagy a líveknek még létét is tagadják ott, ahol élnek. A térkép azt sugallja, hogy Magyarországon és a magyarkérdésben minden megoldott, miközben nem létezik megoldatlan romavagy balti orosz kérdés sem. Ennélfogva a közölt térképet nem tekinthetjük tudományos értékűnek, csupán megtévesztő, fölösleges illusztrációnak.

A szerző nem tekintette feladatának a kisebbségi kérdés önálló rendszerezését,

az EU különböző időpontokban és igénynyel készült definíciói viszont nem tudományos igényvel készültek. Az a helyzet, hogy az unió kisebbségi kérdésben kialakított álláspontja, amely ha finomodott is, amit a szerző – helyesen – kimutat, még mindig olyan ellentmondásos, hogy az esetleg vitába bonyolódó felek képesek a dokumentumok közül kiválasztani azt, amelyik az ő álláspontjukat támasztja alá. Az így jelenlévő paradoxont jól érzékelteti Csiki Tamás, amikor mindkét tanulmány címében jelzi e kettősséget a „sokféleség” és az „egység” között. Eljött azonban az ideje a továbblépésnek a kisebbségi kérdésben, ezért a tudományos műhelyeknek a definíciók, az elvek és a kategóriák szintjén meg kellene próbálniuk rendet teremteni a valóban igen bonyolult és nehezen áttekinthető európai kisebbségi kérdésben. A kiindulópontnak feltétlenül a hiteles, friss és összehasonlítható statisztikai-demográfiai adatokon kívánatos alapulnia. Ekkor nem keveredhetnének össze egymással a történelmi, a regionális, az etnikai, a nyelvi stb. szempontok. És főleg nem születnének olyan félrevezető összesítések, mint amelyet a szerző első tanulmányának 60. oldalán közöl az EU-hoz 2004-ben és 2007-ben csatlakozott államokról és kisebbségi csoportjaikról.

Már az is furcsa, hogy a táblázat négy különböző időpontban és igénynyel készült forrás adatait használja fel. Megállapítja, hogy a tizenkét csatlakozott ország összesített adatai szerint a lakosság 10,36 százaléka kisebbségi, szemben a tizenötök Európájával, ahol ez az arány 8,37 százalék volt. Tehát valamelyest növekedett a kisebbségek aránya az unióban. A táblázat az összesítő adatok mellett közli országonként is a kisebbségek abszolút számát és arányát is. Itt jönnek azonban a meglepetések!

A legtöbb kisebbségit az összesítés Lettorszáiban (45,1%) és Észtországban (36,5%) mutatja ki. A harmadik helyre Csehország kerül (19,2%). Nyilvánvaló, hogy a balti oroszok alkotják a két éllovas kisebbségének nagy részét, viszont a regionális szempontból képezett és nyilvánvalóan sem karakterisztikus etnikai vagy nyelvi, és főleg *politikai* értékülönözöttségét a csehekkel összehasonlítva nem mutató morvák szerepeltetése megtévesztő, s nem indokolja Csehország előkelő helyezését a kisebbségi statisztikában.

Még meglepőbb, s bennünket közvetlenül érintő adatokat tartalmaz a táblázat Magyarországra és szomszédjaira vonatkozóan. Csiki Tamás szerint hazánkban 949 000 kisebbségi él, ami a lakosság 9,3 százaléka. A hasonló szám és arány Szlovákiában 747 000 (14%), Romániában 2 247 000 (10,5%) – tehát hazánk és jelzett szomszédjai lényegében ugyanabban a kategóriában lennének a nemzetiségi arányok tekintetében! Meglepő ez a közlés, ha a legutóbbi magyar népszámlálás adatait vesszük szemügyre, ugyanis 2001-ben a regisztrált 10 198 315 lakos közül 189 984 fő (1,9%) vallotta magát cigány nemzetiségűnek, további 116 399 fő (0,9%) nemzetiséginek (szlovákok, ukránok, románok, szerbek, horvátok, szlovének, németek). Ez összesen 306 383 fő, azaz 2,8 százalék. A nemzetiségi lakoságnak kevesebb, mint a fele jelölte meg anyanyelvként nemzetisége nyelvét: a cigányok mintegy negyedrésze (48 438 fő), a németek fele (29 000 fő). Összevetésül megemlítjük, hogy a szomszédos országokban mindenütt magasabb a magyar anyanyelvűek száma, mint a nemzetiségét is vállalóké. Magyarországon két évtizede kifejezetten nemzetiségi konjunktúra van, amit – sajnos, mert tudományos dolgozatról lenne szó – a szerző írása is tükröz, de

erről majd később. Tehát hazánkban a lakosság kevesebb, mint három százaléka vallja magát a demokratikus körülmények között megtartott népszámlálás adatai alapján nemzetiséginek. Hogyan lesz ebből a háromszorosa, 9,3 százalék?

Nem hallgathatjuk el, hogy a 2001. évi népszámlálás szerint Magyarországon 570 000 fő (5,6%) nem vette a fáradságot, hogy nemzetiségéről nyilatkozzon. Közöttük lehetnek magyarok, de talán lélekszámuknál nagyobb arányban nemzetiségiek. Kocsis Károly és szerzőtársai ezt a jelenséget „elvilágiasodásnak” nevezik, ami térségünkben leginkább hazánkra érvényes. A szerzők e százezrek mögött az elbizonytalanodott etnicitású cigányság egy részét sejtik. Szerintünk ebben – bizonyos mértékig – a népszámlálás szakmai hibái is közrejátszhattak. Közismert, hogy az 1990-es népszámláláson néhány száz ezer embert nem regisztráltak, s készülve a 2011-es népszámlálásra, már felerősödött a szakmai-politikai vita a census lebonyolításának kérdéséről (Fazekas Csaba). A népszámlálások eredményei az általános politikai milió mellett az állami manipulációtól is befolyásolhatók. Még akkor is, ha demokratikus viszonyok között döntő az állampolgár nyilatkozata. Ámbár nem mindegy, hogyan teszik fel a kérdést, és kik a számlálóbiztosok. Szlovákiában például általában körülbelül 15-20 százalékkal többen szavaznak a magyar pártokra, mint ahányan magyarnak vallják magukat.

A szerző adatgyűjtése során – most csak erről a három országról szólnunk – Románia és Szlovákia esetében népszámlálási adatokat használt, míg Magyarország vonatkozásában elfogadta forrásai becsült adatait, amelyek nyilván a hazai nemzetiségi érdekvédelmi szervezetek közlésein alapultak. A táblázat adataiból ez eléggé nyilvánvaló, hiszen a közel egymillió adat csak úgy jön

ki, ha a romák mellett a németek, a szlovákok stb. adatai is becslésen alapultak.

Becsült vagy népszámlálási adatokra hivatkozunk?

A magyar politika és diplomácia rendkívül óvatlan ebben a kérdésben. Számtalan példát lehet hozni erre. Egy 1999-ben készült EU-jelentésből: „Az alapszerződésnek megfelelően megkezdte működését a kisebbségi ügyek felügyeletére létrehozott magyar–szlovák közös bizottság. Ebben a szlovákiai magyarság (több mint 550 000 fő) és a magyarországi szlovákság (körülbelül 100 000 fő) képviselői is jelen vannak.” Egyáltalán nem mindegy, ha diplomáciai fórumokon a két ország közötti kisebbségi viták esetén a jelzett, a szlovák fél által képezett, fölbecsült 1:6-os aránnyal, vagy a valóságnak megfelelő, népszámlálási 1:29-es aránnyal számolnak. Ha a nyelvi adatokat vesszük, akkor ez az arány 1:52!

Románia vonatkozásában már nincsenek ilyen szélsőségek, de nem lehet kétséges, hogy a táblázatban kimutatott román (10,5%) és magyar (9,3%) kisebbségi arány egy táblázatban közlése durva tévedés, hiszen közismert nemcsak a romániai Erdély, hanem Dobruzsza és Moldova soknemzetiségű jellege is, miközben hasonló vegyes lakosságú nagyrégió nincs Magyarországon. Viszont mindkét országban igen jelentős roma népesség él. Helytelen számukat az egyik ország esetében puha, becslült adatokból kiindulva megadni, miközben a másik nyilvántartásában kemény népszámlálási adatok szerepelnek.

A romakérdés statisztikai összefüggéseiről

S eljutottunk az újabb EU-tagok kisebbségi gondjainak legfontosabb területéhez, a romakérdéshez. A következő adatsorból kiolvasható, hogy a 12 új tagország közül

A roma/cigány népesség száma a 12 új EU-országban (az Európa Tanács becslése)

Ország	Népszámlálási adat	Becslés
Románia	535 000 (2002)	1 200 000–2 500 000
Bulgária	370 908 (2001)	700 000–800 000
Magyarország	190 046 (2001)	600 000–800 000
Szlovákia	89 920 (2001)	350 000–520 000
Csehország	11 716 (2001)	150 000–300 000
Lengyelország	12 731 (2002)	20 000–60 000
Lettország	8 205 (2000)	8 000–15 000
Szlovénia	3 246 (2002)	7 000–10 000
Litvánia	2 570 (2001)	2 575–4 000
Ciprus	nincs adat	1 500
Észtország	542 (2000)	1000–1 500
Málta	nincs adat	nincs adat
Összesen	11 224 884	3 041 000–5 012 000

Öt romák által sűrűn lakott EU-tagország többségi népességének aránya népszámlálási adatok alapján, a roma népesség becsült adataival kiegészítve

Ország	Népesség a népszámlálások szerint (2001–2002) fő	Többségi népesség aránya a népszámlálás alapján (%)	Többségi népesség aránya (%) + a roma lakosság száma a becslés alsó értéke alapján	Többségi népesség aránya (%) + a roma lakosság száma a becslés felső értéke alapján
Románia	21 526 600	89	85,9 + 665 000	79,87 + 1 965 000
Szlovákia	5 402 273	85,8	81,17 + 250 000	77,84 + 430 000
Bulgária	7 640 238	82,71	78,41 + 329 000	77,11 + 429 000
Csehország	10 424 926	94	92,7 + 138 000	91,24 + 288 000
Magyarország	10 035 000	97	92,9 + 410 000	90,9 + 610 000

Forrás: Implimentation of the Action on Improving the Situation of Roma and Sinti Within the OSCE Area. Status Report. OSCE ODIHIR, Warsaw, 2008.

öt esetében még a szigorúan vett népszámlálási adatok számbavételével is igen jelentős arányokról van szó.

Georg Brunner 1995-ben megjelent fontos és mértékadó könyvében 4 271 000 főre becsülte ezen országok roma lakosságának a számát. Magyarországon és azokban a szomszédos országokban, ahol jelentős számú magyarság él, hasonlóan jelentős számú roma népesség is él. Azért, hogy tágabb kontextusban vizsgálhassuk meg a legkésőbb csatlakozott EU-országok romakérdésének jellegét, táblázatban közöljük a legtöbb roma lakossal benépesített öt ország kisebbségi adatait a fenti roma számsorokkal kiegészítve.

A táblázat nem tartalmazza a nem roma kisebbségek becsült adatait. Ezek esetében – a bulgáriai törökök, illetve muszlimok kivételével – általában nincs nagyságrendi eltérés a népszámlálási és a becsült adatok között. Természetesen a kisebbségi érdekvédők alaposan felsrófolt adatait nem tekintjük

még becslésként sem reálisnak, mert legfeljebb a történelmi kutatásoknak szolgálhatnak alapul. A legjobb példa erre a fent említett magyarországi szlovákadat, amely makacsul tartja magát, annak ellenére, hogy a második világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere keretében mintegy 70 000 magyarországi szlovák az akkori Csehszlovákiába költözött. A romák becsült adatainak számbavételét az indokolja, hogy esetükben – többségüket tekintve – hiányoznak a klasszikus kisebbségi összetevők (nyelv, identitástudat, külön településterület stb.), hiszen „etnikai” kisebbséget alkotnak.

A tizenkét újabb EU-tagország, illetve közülük az öt legnagyobb roma népességgel rendelkező ország adatsorainak fenti közlése nyomán világossá válik, hogy az öt ország két karakterisztikus csoportra oszlik, mert az elsőben a kisebbségek aránya tíz százalék alatti (Csehország, Magyarország), a másodikban húsz százalék körüli (Románia, Szlovákia, Bulgá-

ria). Az államok kisebbségi helyzetének megítélése szempontjából nem mindegy, hogy állampolgáraik közül körülbelül minden tizedik vagy minden ötödik sorolható a kisebbségek közé.

Georg Brunner és Romsics Ignác véleménye

Osztályozásunk helyességét igazolja a szakirodalom is. Georg Brunner idézett munkájában elkülöníti egymástól a homogén nemzetállamokat („Homogén nemzetállamok, ahol a kisebbségek aránya nem éri el a tíz százalékot”), a nemzetiségi államokat és a többnemzetiségű államokat. A nemzetiségi államokat négy kategóriára osztja: 10–20, 20–30, 30–40 és 40–50 százalék közötti nemzeti kisebbségekkel rendelkező csoportokra. Az új EU-tagállamok közül az első kategóriába kerül Bulgária, Litvánia, Románia és Szlovákia. A 30–40 százalék közötti tartományba Észtország, míg a 40–50 százalék közöttibe Lettország.

Romsics Ignác néhány évvel később írt munkájában vitatta ezt az álláspontot: „Georg Brunner, a kölni egyetem kisebbségi jogokkal foglalkozó professzora nemrégiben azt javasolta, hogy nemzetállamnak csak azokat az államokat nevezzük, amelyekben a kisebbségek aránya nem haladja meg a tíz százalékot, és a tíz százalék fölötti kisebbség vagy kisebbségek esetében használjuk a nemzetiségi állam megjelölést. Ha ezt a limitet elfogadnánk, akkor nemcsak Kelet-Közép- és Délkelet-Európa, hanem a világ államainak túlnyomó többségét sem nevezhetnénk nemzeti államnak, noha egy 65-70 százalékos államalkotó többség már a legkritikább esetben fogadja el magáról, hogy az általa létrehozott jogi-politikai keretek nem nemzeti jellegűek. Ha tehát elfogadjuk, hogy a

nemzetállam terminus nemcsak az objektív statisztikai helyzetre, hanem a nemzetalkotó domináns többség politikai attitűdjére is utal, akkor csökkenteni kell a statisztikai küszöböt... A Brunner által javasolt tízszázalékos küszöbértéket annyiban fogadjuk el, hogy ha a nemzetállam fogalmán belül differenciálni akarunk, akkor a 90 százalékos homogenitást elérő vagy meghaladó államokat homogén nemzetállamoknak, a 37 és 10 százalék közötti kisebbségeket magukba záró államokat viszont egyszerűen csak nemzetállamoknak, illetve nemzeti államoknak nevezzük. Amennyiben a kisebbség aránya meghaladja az egyharmadot, akkor Brunnerhez hasonlóan nemzetiségi államról, ha pedig több kisebbségről van szó, akkor több- vagy soknemzetiségű államról, illetve birodalomról beszélünk.” (Megjegyezzük, hogy az idézetben található 37 százalékos megjelölés nyilván sajtóhiba, hiszen a továbbiakban egyharmadról, azaz 33 százalékról van szó.)

A Romsics által javasolt finomítást akár el is fogadhatnánk, de a „sávhatárok” módosítása helyett talán szerencsésebb lenne a 10 és 33 százalék közötti kisebbségekkel rendelkező államokat „kisebbséggel vagy kisebbségekkel rendelkező nemzeti államoknak” tekinteni. Kétségtelen, hogy ez az elnevezés nehézkes lenne, de arról sem feledkezhetünk meg, hogy a „nemzet” és „nemzetiség” közötti fogalomeltérés érzékelése nem könnyű a szakembereken kívüli érdekeltek számára, nem is beszélve a nyelvek és fordításaik használata közben fellépő nehézségekről. Ugyanakkor Brunner és Romsics is nemzeti kisebbségekről ír, viszont a romák, a zsidók vagy a tárgyalt morvák kérdése esetében etnikai vagy regionális kisebbségekről van szó. Arról nem is beszélve, hogy különösen az Európai Unió terjeszkedése és a

közösséget alkotó államok közötti határok leépülése, valamint a nemzetközi migráció nagyságrendi emelkedése következtében nemcsak növekedhet, hanem új szereplőkkel is gazdagodhat a kisebbségi paletta. Közben jelentős demográfiai folyamatok módosíthatják a vizsgált területek-országok kisebbségi viszonyait. Az asszimiláció általában a többségi nemzetet gyarapítja, viszont jó néhány kisebbség, például a romák, az albánok, a törökök, vagy általában a muszlimok gyorsabban szaporodnak, mint a többségi nemzetek. A Brunner és Romsics elemzéseinek megszületése óta eltelt másfél-két évtized alatt is alaposan megváltoztak a kisebbségi statisztikák, az EU kiterjeszkedésének következményeiről nem is szólva. Romsics különben meggyőző javaslatának is van gyengeje, amikor a statisztikai helyzet számbavétele mellett figyelembe veszi „a nemzetalkotó domináns többség politikai attitűdjét”. Egyik-másik vizsgált állam alkotmánya – nagyságrendjétől függetlenül – nem tekint államalkotóknak az országban élő kisebbségeket. Általában ezek az államok nem ismerik el, hogy léteznének nemzeti-ségi többségű területeik. Igyekeznek úgy alakítani a közigazgatási határokat, hogy azok lehetőleg minden esetben a többség többségét tükrözzék. Ennél fogva csak egyes lakosságú területeket ismernek el, Romániában például továbbbélteik a rossz emlékű, „együtt élő” nemzetiség fogalmát.

Leszögezhetjük, hogy a 2004-ben és 2007-ben csatlakozott EU-országok kisebbségi statisztikai között jelentős eltérések vannak. A tudományos elemzés egyik feladata kontrollálni és közös nevezőre hozni az eltérő szempontok és főleg az eltérő attitűdök okozta félremagyarzásokat. Ha ezt a munkát elvégezzük, akkor módosítani kell a közölt táblázaton. A tudományos etika és objektivitás hangsúlyozása

mellett nem hallgathatjuk el, hogy – tekintettel nemzeti érdekeinkre – nem vehetjük tudomásul a magyarországi és határon túli magyarság politikai-diplomáciai kárára torzító adatsorokat. Ezzel kapcsolatban utalunk még egy bántó disszonanciára. A táblázat szerint (ez nem téves adat, hiszen az adott országok alkotmányos elrendeződésén alapszik) a hivatalosan elismert kisebbségi csoportok száma éppen abban a három országban (Csehország, Lengyelország, Magyarország) a legmagasabb, ahol a legalacsonyabb a kisebbségek aránya (10, 12, 13%). A fentiekben tárgyalt kategorizálás szerint mindhárom ország kisebbségi aránya tíz százalék alatti, és a homogén nemzeti államok sorába tartoznak. Bulgária és Szlovákia csak nyolc, míg Románia mindössze hat legitim kisebbséggel számol. Aki kicsit is ismeri a térség kisebbségi viszonyait, az tudja, hogy korántsem az objektív helyzetről, hanem politikai attitűdről van szó.

Szűkítő és kiterjesztő értelmezések

Az Európai Unió régi tagországaiban is manipulálnak a politikusok a kisebbségi kérdéssel. Érvényesül a kisebbségi kérdés elbírálásakor a szűkítő vagy a kiterjesztő értelmezés.

Ennek egyik eleme a történelmi léptékkal mérve új bevándorlók kategorizálása. Az ő alkotmányos elismerésük általában hiányzik a politikai kódexekből. Ausztria például, bár területén a balkáni régió minden nemzetisége tízezres nagyságrendben letelepült, csak hat úgynevezett őshonos kisebbséget ismer el. Szigorúan különbséget tesz az őrvideki magyar népcsoport (4-5 ezer fő) és a második világháború óta betelepült sok tízezer magyar között. Csak az előbbiek ki-

sebbségi jogait ismeri el, támogatván iskolai és kulturális igényeiket. Az országnak gazdasági dinamizmust, virágzást hozó legalább milliányi migráns és családtagjaik kisebbségiként jelentős mértékben kívül rekednek az alkotmányos kereteken. Magyarország nagyvonalúan 13 kisebbséget fogadott be alkotmányos sáncai mögé – komplex módon érvényesítve egymás mellett az etnikai, a történelmi és a nyelvi elemeket. A befogadott kisebbségek esetében nem tesz különbséget a történelmi és a migráns eredetű állampolgárok között. Így gyarapodhatott például a húsz évvel ezelőtti 500 fős ukránység közel 6000 főre. A magyar kisebbségi politika kiterjesztő, megengedő volt a rendszerváltás után. Szinte parttalanra tette a kisebbségi jogok érvényesítését. Olyan önkormányzati törvény volt életben négy választási cikluson keresztül, amely valóságos kisebbségi biznisszert tett lehetővé. Végül a kisebbségek legöntudatosabb képviselői megsokallták az érdekeiket sértő visszaéléseket, s kezdeményezték a törvény módosítását, pontosítását.

A magyar politikai elit kisebbségi politikájában a rendszerváltás után is kimutathatóak a kádári korszak beidegződései. A kisebbségek támogatása, preferálása mögött az a folyamatos meggyőződés állt, hogy azzal segíthetjük leginkább a határon túli magyarság jogérvényesítését, ha itthon nagyvonalú kisebbségi politikát folytatunk. Ebből következett az úgynevezett „híd-elv”, miszerint arra kell törekedni, hogy az egymással határos országok rokon kisebbségei ne elválasszák, hanem összekössék egymással a nemzeteket. E magyar kezdeményezésű teória kidolgozói megfélemedtek arról, hogy szimbolikájuk mit sem ér, ha a híd egyik pillérét néhány ezer, a másikat pedig több száz ezer állampolgár alkotja: végeredményben inkább gyengítette, mintsem javította volna a

határokon túli magyarok helyzetét. Szlovák–magyar viszonylatban például északi szomszédunk nacionalista politikusai máig operálnak a reciprocitás elvével. A feltupírozott, hamis magyarországi adatokra is támaszkodva hangsúlyozzák, hogy csak az jár a szlovákiai magyaroknak, amit a magyarországi szlovákok is megkapnak. A tudományos igazságra törekvés mellett ezért is különös figyelmet kell fordítani kisebbségeink statisztikai-demográfiai és szociológiai adataira, tényeire.

Természetesen az objektivitás belpolitikai okokból is elengedhetetlen. Nem csaphatjuk be magunkat azzal, hogy hazánk olyan homogén nemzetállam, ahol viszonylag kevés a tennivaló kisebbségi téren. A kisebbségi helyzet ugyanis dinamikusan változik. A schengeni normák érvényesítése nyomán előállt helyzet új felfogás, új statisztikai módszerek, kutatási szempontok meghonosítását teszi szükségessé. Kutatóink nem hagyhatják, hogy a kisebbségi téma továbbra is megőrizze konjunkturális jellegét. A konjunkturális tényezők óhatatlanul visszahatnak magára a vizsgált tárgyra. Nem véletlen például, amint fentebb jeleztük, hogy szemben a határainkon túli helyzettel Magyarországon jóval többen vallják magukat kisebbséghez tartozónak, mint ahányan még őrzik származásuk jellegzetességeit, anyanyelvüket, szokásaikat. A Kocsis Károly és társai által kimutatott elvilágiasodás ugyanakkor visszahatást is szül, mert elősegíti az elnemzetietlenedést, ami közömbössé teheti az állampolgárukat hazájuk konkrét problémái iránt. Sokan ezért veszik könnyen a kezükbe a vándorbotot, és gyarapítják tudásukkal, energiájukkal más nemzetek vagyonát. A nemzetköziesedés tendenciája persze megakadályozhatatlan, sőt elfogadott reakció a kontinensen kialakuló nemzetek fölötti entitás megteremtése felé vezető úton, de nem vá-

lasztható el a sokszor hamis politikai törekvésektől. Ha nemzetiségi, nyelvi, vallási, végeredményben kisebbségi adatokat nem gyűjtő népszámlálási adatfelvétel valósulna meg 2011-ben, megnehezedne a még nélkülözhetetlen politikai reagálás egy olyan összeurópai problémára, amelynek akaratunktól függetlenül a részesei vagyunk és maradunk.

2009 őszétől vita alakult ki a 2011. évi, soros népszámlálás elvi és gyakorlati kérdéseiről. Az ellenzék kifogásolta, hogy a Központi Statisztikai Hivatal úgy tervezi, nem kérdezi meg az állampolgárokat vallási-egyházi hovatartozásukról. Ugyanakkor a kisebbségi ombudsman, Kállai Ernő a roma kisebbség lélekszámának pontosabb meghatározására új módszerek alkalmazását javasolta, amikor a HVG riportere megkérdezte tőle: „Hány embert képvisel kisebbségi ombudsmanként?”, Kállai Ernő így fogalmazott: „Leginkább a tudományos kutatások eredményét fogadom el, ezek szerint mintegy egymillió főt. Őket sem képviselem, hanem a jogvédelmüket látom el. Kemény István 2003–2005-ben készült felmérései szerint 650–670 ezer fős csoport a romáké, de 120–150 ezres a német és jelentős a szlovák kisebbség is. Az is tény, hogy a legutóbbi népszámláláskor 199 ezren vallották magukat cigány nemzetiségűnek. Remélem, a következő népszámláláskor pontosabb adatokat kaphatunk. Jóri András adatvédelmi biztossal arról kellett meggyőznünk a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy egyáltalán legyen kérdés a nemzetiségi kötődésről. Most próbáljuk kidolgozni a részleteket, újabb garanciákat, hogy az emberek bátrabban nyilatkozzanak a nemzetiségükről vagy származásukról, és az a személyükkel semmiképpen se legyen összekapcsolható. Az a javaslatunk, hogy minden megkérdezett maga nyilatkozhasson úgy,

hogy azt még a kérdezőbiztos se láthassa, a biztos pedig előre megadott szempontok szerinti percepció alapján – bőrszín, nyelvhasználat, nemzetiségi hangzású név – írja le a benyomását. A két adat-sor összevetése érdekesnek ígérkezik, reális adatok nélkül pedig semmiféle programot sem lehet tervezni.” Súlyos politikai és statisztikai inkonzisztenciát eredményezne, ha a kisebbségi adatfelvételek egymásnak ellentmondó szempontok alapján történnének a jövőben. Amennyire ígéretes az ombudsmanok törekvése arra vonatkozóan, hogy pontosítani kellene a kisebbségi statisztikákat, annyira vitathatóak, sőt visszatetszők próbálkozásaiak bizonyos percepció, sőt „nemzetiségi hangzású név” esetleges figyelembe vételére a népszámláláson. Demokratikus viszonyok között nemcsak arra vonatkozhatnak az állampolgároknak a jogai, hogy kisebbséginek vallhassák magukat, hanem természetesen arra is, hogy asszimilálódhassanak, integrálódhassanak a többségi társadalomba. Ha ezt már felmenőik esetleg nemzedékek óta megtették, történelmi, sőt fajelméleti vizsgálódással kisebbségit kreálni belőlük az abszurdumok sorába tartozik

Ahány állam, annyi érdek

Az Európai Unió kisebbségi politikájának javítása és megfeleltetése a fölmerülő politikai igényeknek elválaszthatatlan a fogalmi és tartalmi kérdések tisztázásához. Tudomásul kell azonban venni, hogy nem minden állam érdekelt a kisebbségek adatainak pontosításában. A nemzeti homogenitást megőrizni, netán fokozni kívánó politikai irányzatok nem érdekeltek a témakör sem tudományos, sem politikai felszínen tartásában. Természetesen eltérő állás-

pontok mellett csak konszenzussal lehet ezt a kérdést tárgyalni, és az EU politikai törekvései részévé tenni. Veszélyezteti a kérdéskör kezelését (megoldásra a dolgok természetéből és az érdekek szembenállásából következően a belátható időn belül nem is reménykedhetünk) a kisebbségi téma ellenkező előjelekkel történő vizsgálata. Létezik olyan tendencia, amely a kisebbségek fogalmát parttalaná tenné, s ezáltal eljelentéktelenítené magát a kérdéskört. Politikai szempontból ugyanis igen eltérő súlyúak a kisebbségi problémák. Nemzetközi politikai szempontból a legfajsúlyosabb problémát, s ezért a legkonfliktusosabb helyzetet az önálló nemzeti entitások alakítására vagy a létező területi államrendszer megváltoztatására képes nemzeti kisebbségek törekvései jelenthetik. Ha a kisebbség esetében együtt van a történelmi összetartozáson alapuló nyelvi, vallási, etnikai és területi összefüggésrendszer, amely politikai akarattá kristályosodik ki, akkor annak kezelése igen nehéz komoly nemzetközi konfliktusok nélkül. Ha a kisebbséget alkotó elemek csak részben jellemzőek egy közösségre, a probléma megoldása is könnyebb. Fontos része a kisebbségi kérdésnek a kisebbséget alkotó tömeg nagysága, gazdasági-politikai erejének súlya.

Az EU régebbi és az utóbbi években felvett tagországainak kisebbségi problémái jelentős mértékben különböznek egymástól. A régi tagok már történelmileg megküzdöttek ezzel a problémával. Letisztultak az erővonalak, a kialakult helyzet radikális megváltoztatása végső soron nem érdeke az egymással szemben álló többségi és kisebbségi elemeknek. A fokozatosság és az együttműködés gyakorlásával meg tudták akadályozni a drámai fejleményeket. A második világháború után létrejött jóléti társadalmak kiküszöbölték a kisebbségi

sérelmek talán legfontosabb, gazdasági kiváltó okait. (Talán a kisebbségi szempontból sebezhetőnek látszó belga- és írkérdés is ezért maradt kezelhető.)

A legfontosabb kisebbségi téma ezekben az országokban a nemzetközi migráció révén kialakult új közösségek helyzete. Mivel a bevándorlók önkéntesen, választás révén kerültek új hazájukba, mozgalmak sem olyan elementárisak, mint a történelmi sérelmeiket napirenden tartó közép- és kelet-európai kisebbségeké. Az utóbbi régióban egyelőre még nem tömegesedett el a bevándorló népesség, bár ez sokak szerint csak idő kérdése.

Az európai kisebbségi kérdések, köztük a magyar és a magyarországi kisebbségi kérdés kezelése a gazdasági-társadalmi kérdések fokozatos megoldásán alapul, és nem mehet végbe a kontinens alakuló politikai közösségének támogató együttműködése nélkül. A kisebbségi kérdéskör akkor maradhat kezelhető, ha nem következnek be radikális, gyors, politikai eszközökkel már nem követhető változások a kisebbségek helyzetében. A régi tagországok centrális kisebbségi problémája a nemzetközi migráció teremtette nagyvárosi, iparvidéki demográfiai-szociológiai helyzet. Egyes országokban (Franciaország, Anglia) nagy a kulturális és az etnikai távolság a többségi és az új, kisebbségi lakosság között. Kérdés persze, mennyire tekinthetjük régi tagországnak Portugáliát, Spanyolországot, Írországot vagy Görögországot. Történelmi fáziskésésük a kisebbségi kérdés egyes területein is az „új” tagországokkal rokonítja őket. Ilyenek például az írek történelmi kisebbségi sérelmei, Spanyolország szinte birodalmi jellegű, több nemzetiségű helyzete stb.

Másutt kisebb, de még mindig nagyon konfliktusos a szituáció. A nagyfokú különbözőség és a befogadó nemzet sokszor

őszintétlen, előítéletes viselkedése még a vándorlók második és harmadik nemzedékében is újratermeli a kisebbségi tudatot és a szembenállást a többséggel. A bevándoroltatás kezdeti spontán elemei helyett ma már dominálnak a szelektivitás szempontjai, amelyeknek elsősorban a kialakult népeség és munkaerő megtartása a célja. A kisebbségi kérdésnek ez a formája távlatosan is kezelhetőnek tűnik.

Más a helyzet az új tagországok kisebbségei esetében, ahol a fentiekben részletebben adatolt öt országban és a majdan belépő Szerbiában és Macedóniában valóságos kisebbségi demográfiai robbanás megy végbe – döntően a roma népesség még statisztikailag is alig nyomon követhető, de tagadhatatlan térfoglalása terén, valamint a balkáni muzulmánok demográfiai előretörése következtében.

Két kis balti országnak, Észtországnak és Lettországnak erős, szomszédos, alig tagadott expanzív politikai célokat megfogalmazó Oroszországgal kell a jövőben számolnia, amely minden lehetséges támogatást meg fog adni a 25–35 százalékos öntudatos orosz kisebbségnek. Csak a NATO és az EU előrelátó tagfelvételi politikájának köszönhető, hogy nem fog jelentős visszarendeződés bekövetkezni a kisebbség és a többség viszonyában.

Litvániának is van számottevő orosz és lengyel kisebbsége, de az oroszok aránya nem túl magas, a lengyelkérdés pedig – a történelmi hagyományoknak és a vallási egyöntetűségnek köszönhetően (a litvánok és a lengyelek túlnyomó többsége római katolikus) – távlatosan kezelhetőnek látszik. A tizenkét legkésőbb belépett ország közül – Ciprust és Máltát most nem tárgyalva – a három homogén nemzetállamnak, Magyarországnak mellett Lengyelországnak és Csehországnak, ahol a hangos sajtópolitikai ellenére sem látszik annyira re-

ménytelennek a romakérdés, van a legkedvezőbb helyzete a kisebbségi kérdés tekintetében.

A hazai romakérdés a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági körülmények és a politika felelőtlen közbeavatkozása miatt az elmúlt években kiéleződött. Ez a kisebbségi kérdés azonban nem tartalmaz megoldhatatlan nemzeti, nyelvi és kulturális elemeket. Inkább szociális kérdés, ami az ország válságos helyzetének megváltozása nyomán kezelhetőnek tűnik. Ha a magyar cigányság anyagilag és ennek nyomán szocio-demográfiaiilag megközelítőleg hasonló helyzetbe kerülne, mint a többségi lakosság, csökkenne a meglévő feszültség. Ha a romák népességi mutatói megközelítenék az átlagot, nem lehetne manipulálni az elcigányosodás jelszavával. Ha a romák városiasodása jobban előre haladna, tompulhatnának a falusi lakókörzetekben kialakult nemzedéki ellentmondások, amelyek abból fakadnak, hogy az előregedett magyar etnikummal egy lakóközösségben egy akár két nemzedékkel is fiatalabb roma etnikum él együtt. A generációk közötti szakadék akkor is konfliktusforrást jelentene, ha nem lenne a népesség között etnikai különbség.

A szakirodalom és az EU kisebbségi dokumentumai keveset szólnak a kisebbségi kérdés nemzeti identitást érintő, befolyásoló motívumairól. Lassan halad előre az európai identitás erősödése, pedig csökkenthetné a kisebbségi problémák súlyát. A többségi lakosságba való beolvadás, a felszívódás veszteségként való megélése, mint elkerülhetetlen, kizárólagos alternatíva mellett lehetővé tenné egy új, köztes alternatíva, az európaiság választását. Nem véletlen, hogy a nemzetközi migrációban élen járnak a kisebbségek, hiszen identitásuk újradefiniálása – mobilitás révén – a többségi társadalmaktól elszenvedett sérelmek miatt megol-

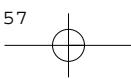
dást jelenthet problémáik egy részére. Identitásproblémája azonban lehet a többségi társadalmaknak is. A történelmileg gyors kisebbségi roma és muszlim térfoglalás Közép- és Délkelet-Európában félelmet ébreszt a többségi lakosságban. A félelem komponensei között a területvesztés, a kisebbségi autonómia valós vagy vélt következményeinek túlértékelése mellett a nemzeti identitás meggyengülése miatti aggodalom is szerepet játszik.

Sajátos vetülete az új országok kisebbségi problematikájának a határokon túli nemzettársakhoz való viszony kérdése, valamint a többségi lakosság félelme a kisebbségek határokon túli nemzettársainak támogató akcióitól. A homogén nemzeti Lengyelországnak és Magyarországnak és a jelentős nemzeti kisebbségekkel rendelkező Romániának is vannak határokon túli nemzeti kisebbségei. Mindegyik speciális jellegzetességekkel rendelkezik. Közös a kérdéskör történelmi gyökérzete. A legnagyobb jelentősége ennek a kérdésnek elsősorban hazánk esetében mutatható ki. A rendszerváltozás óta mintegy 300 000 határon túli magyar vándorolt Magyarországra. A közvélemény kevéssé értékeli ennek előnyös demográfiai hatását, pedig csupán azért tarthatta meg az ország tízmillió körüli népességszámát, mert főleg Erdélyből és a Vajdaságból tömegesen települtek át magyarok. A 2005. évi népszavazás érvénytelensége jól tükrözte, hogy ezt a kérdést a magyarok jelentős része számon tartja, sőt egzisztenciájára is veszélyesnek tekinti. Kétségtelen, hogy a betelepültek anyagi sikerei, érzékelhető belterjességük a társadalmi kapcsolatok, nem utolsósorban a vállalkozások terén gyanakvást ébresztett a többségi lakosság főleg képzetlenebb rétegeiben. Mint minden valóságos vagy vélt kockázatból, ebből is politikai tőkét kovácsoltak a pár-

tok. A konzervatív-nemzeti oldal, tudván, hogy a bevándorló magyarok nemzeti érzése – átköltözésük kiváltó okai miatt – érhetően erősebb, mint a hazai átlagembereké, szavazatokat remél az új állampolgároktól. A baloldal ezért lassítani kívánja beáramlásukat.

A közel negyvenmillió Lengyelország esetében nincs komolyabb jelentősége az etnikai betelepülésnek, de számon tartják a szomszédos Ukrajnában, Fehéroroszországban és Litvániában élő lengyelek gondjait. Románia politikusai politikai hovatartozásuktól függetlenül támogatják a moldovai román identitás megerősödését. Az 1990-es évek elején még fegyveres támogatást is nyújtott az ország az egykor hozzá tartozott tartománynak. A határőrizet etnikai szempontú gyakorlásával – az EU- bürokrácia rendszeres fejmosásai ellenére – megkönnyítette a románok tekintett moldovaiak mozgását, nemcsak Romániába, hanem általában Európa felé. A Moldovának a Szovjetuniótól való elszakadását követő konfliktus nyomán a Dnyeszter mögé tömörült ukrán és orosz lakosság eltávozása után Moldova lakóinak ma már több mint 80 százaléka román anyanyelvű. A romániaiak részéről vágyott nemzeti egyesülés ugyan elmaradni látszik, de néhány évtizeden belül az EU keleti kibővítése nyilván nem kerülheti el ezt az országot sem, ami az országhatárok légiesítésével új formában veti majd fel ezt a kisebbségi kérdést is.

Nem tagadható ugyanis, hogy még a szakembereket is meglepte a kisebbségi, s azon belül főleg a határon túli nemzetrészekkel kapcsolatos problémák kiéleződése. Az általános várakozás azt prognosztizálta, hogy csökkenni fognak a korábbi nemzeti feszültségek az unió kibővülése nyomán. Ez azonban nem következett be, hanem – remélhetően csak átmenetileg – újabb feszültségek forrása lett. A nagyobb

lélekszámú nemzeti kisebbségekkel rendelkező új tagállamok többségi közvéleménye és szavazatmaximálásra törekvő politikusai irredenta veszéllyel kezdték riogatni híveiket. Kétségtelenül hozzájárult ehhez az is, hogy a szomszédos országok politikusai is gyakran hasonlóan jártak el, amikor „új nemzetegyesítésről” kezdtek el nyilatkozni. Vitathatatlanul indokolt tehát a kisebbségi kérdés napirenden tartása az unióban. A probléma kezeléséhez a jogszabályok, szerződések mellett az elvi, fo-

galmi és nem utolsósorban a statisztikai-demográfiai ellentmondások tisztázása is szükséges. Ha a potenciális konfliktusokban érintett kisebbségek definiálását, osztályozását elmulasztjuk, ha lélekszámukat nem ismerjük pontosan, vagy vitatottak maradnak az adatok, akkor az érintett népesség politikai súlyát sem ismerhetjük jól, s ennek nyomán érdekképviseletét sem lehet ellátni. Magyar részről a tárgyalat ellentmondások következtében fokozott erőfeszítésekre van szükség. ■

Irodalom

Brunner, Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány.

Csiki Tamás: Egység a sokféleségben. *Nemzet és Biztonság*, 2009. 9. szám. 55–65. o.

Csiki Tamás: Sokféleség – egységben. *Nemzet és Biztonság*, 2009. 10. szám. 57–66. o.

Fazekas Csaba: Mit számítunk? *Élet és Irodalom*, 2010. január 15. 3. o.

Kállai Ernő: „Ha bármilyen gond van, leverik a kisebbségi közösségeken”. Fahidi Gergely interjúja. *HVG*, 2009. november 21. 40–41. o.

Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002)*. Budapest, 2006, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó.

Eurominority <http://eurominority.eu>.

<http://www.moravanecz/moravskynarod.php>.

<http://www.osce.org/item33130html?ch=1186>.

<http://www.osi.hu/eumap/minhu.htm>.

